

ДОБРИ, НОРМАЛНИ, ПОШТЕНИ, ПОЖРТВОВАНИ У КЊИЖЕВНОСТИ, ЈЕЗИКУ И УМЕТНОСТИ

Зборник радова са научног округлог стола
ДОБРИ, НОРМАЛНИ, ПОШТЕНИ, ПОЖРТВОВАНИ У КЊИЖЕВНОСТИ, ЈЕЗИКУ И УМЕТНОСТИ,
одржаног у оквиру XVIII међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност
(Крагујевац/Андрићград, 10–12. новембар 2023) и то као резултат рада на пројекту КЊИЖЕВНО-ЛИНГВИСТИЧКО-КУЛТУРОЛОШКА
ХУМАНО(ПО)ЕТИКА:
ДОБАР – ЛОШ, ЗАО
Центра за научноистраживачки рад Филолошко-уметничког факултета 2023–2024.

ПРОГРАМСКИ ОДБОР

Председник

Мр Зоран Комадина, редовни професор

Потпредседници

Др Милош Ковачевић, редовни професор

Др Драган Бошковић, редовни професор

Чланови

Др Владимир Поломац, редовни професор

Др Часлав Николић, редовни професор

Др Бранка Радовић, редовни професор

Др Биљана Мандић, ванредни професор

Др Јелена Атанасијевић, редовни професор

Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор

Др Катарина Мелић, редовни професор

Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор,

Универзитет „Г. д Ануџио“, Пескара, Италија

Др Ањелка Пејовић, редовни професор, Филолошки факултет, Београд

Др Ала Татаренко, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко“, Лавов, Украјина

Др Зринка Блажевић, ванредни професор, Филозофски факултет, Загреб, Хрватска

Др Миланка Бабић, редовни професор, Филозофски факултет,

Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина

Др Михај Радан, редовни професор, Факултет за историју,

филологију и теологију, Темишвар, Румунија

Др Димка Савова, редовни професор, Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска

Др Јелица Стојановић, редовни професор, Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Рецензенти

Проф. др Рајна Драгићевић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду

Проф. др Сања Ђуровић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Проф. др Милка Николић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Проф. др Јелена Јовановић Симић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду

Проф. др Соња Филиповић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

Проф. др Јелена Петковић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Проф. др Јелена Арсенијевић Митрић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Проф. др Владан Павловић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

Проф. др Мирјана Мишковић Луковић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Проф. др Николина Зобеница, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

Проф. др Тајјана Пауновић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

Проф. др Оливера Радуловић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

Проф. др Часлав Николић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Проф. др Дејан Милутиновић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

Проф. др Томислав Павловић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Проф. др Горана Раичевић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

Проф. др Душан Живковић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Проф. др Славко Станојчић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Др Тајјана Јовићевић, Институт за књижевност и уметност

Проф. др Тајјана Милићев, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

Проф. др Саша Радовановић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Проф. др Марија Лојаница, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Проф. др Биљана Влашковић Илић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Проф. др Јелена Јовановић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

Проф. др Олга Панић Кавгић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

Проф. др Јасмина Теодоровић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Доц. др Тијана Маговић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Доц. др Тамара Лутовац Казновац, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Доц. др Катарина Беговић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду

Доц. др Ивана Митић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

Доц. др Јелена Марићевић Балаћ, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

Доц. др Александра Јанић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

Доц. др Бојана Јаковљевић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

Доц. др Ненад Крчић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду

Доц. др Милена Нешић Павковић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Доц. др Нина Манојловић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Доц. др Маја Антић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

Доц. др Јелена Младеновић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

XVIII међународни научни скуп
Српски језик, књижевност, уметност

Књига IV

ДОБРИ, НОРМАЛНИ, ПОШТЕНИ, ПОЖРТВОВАНИ У КЊИЖЕВНОСТИ, ЈЕЗИКУ И УМЕТНОСТИ

КЊИЖЕВНО-ЛИНГВИСТИЧКО-КУЛТУРОЛОШКА
ХУМАНО(ПО)ЕТИКА:
ДОБАР – ЛОШ, ЗАО

*Пројекат Центра за научноистраживачки рад
Филолошко-уметничког факултета (2023–2024)*

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Андрићев институт, Андрићград
2024.

Јелена М. Павловић Јовановић¹

*Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад*

Наташа А. Спасић²

*Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад*

ДОБРИ, ПОШТЕНИ И ПРАВЕДНИ У СРПСКИМ ЗАКОНИМА 19. ВЕКА – ЈЕЗИЧКА И КУЛТУРОЛОШКА АНАЛИЗА³

Разумети смисао и улогу моралних норми и правила уз примену тих знања у понашању велики су изазови од појаве човечанства. Задатак овог рада јесте језичка и културолошка анализа устава и закона из 19. века са циљем уочавања, издвајања и анализирања граматичких и лексичких конструкција којима се означава праведни, поштени и, уопштено, добри чиновник. Други сегмент анализе тиче се културолошког оквира у којем се закон прописује и спроводи. Корпус је ограничен на период 30-их и 40-их година 19. века и чине га примери из правно-административног функционалног стила. У раду је примењен аналитичко-дескриптивни приступ. Примећено је да се, упркос сталном потенцирању да се на државне функције доведу способни људи, то није увек реализовало. Политичке прилике, време апсолутизма и људска природа као таква наметнула је присуство неких мање моралних, чије је понашање било неопходно санкционисати законима.

Кључне речи: 19. век, административно-правни стил, државни чиновници, дужности, суперлатив

1. Уводне напомене

Важан аспект у развоју сваког појединца јесте развој моралног мишљења и понашања. То је пре свега предмет анализе когнитивистичког приступа у психологији (Жан Пијаже и Лоренц Колберг), у којем је један од највећих изазова још у детињству схватити како свет заправо функционише, разумети и научити „правила игре” (уп. Миочиновић 2004). Током развоја, деца уче да разликују „добро” од „лошег” понашања, да разумеју смисао и улогу моралних правила, као и да то знање примењују у властитом понашању. Та „правила игре” током живота се усложњавају,

1 jelena.pavlovic@filum.kg.ac.rs

2 natasa.spasic@filum.kg.ac.rs

3 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научно-истраживачког рада НИО у у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198).

у „игру” се укључују и бројни други актери те се морално понашање и морално мишљење, иако два уско повезана аспекта, могу различито манифестовати. По строгим правилима поступа се, пре свега, у војсци, где је ангажовање и понашање чиновника стриктно регулисано. Иако су бројни чиниоци који (не)повољно утичу на расуђивање и степен прихватљивости својих и туђих поступака, у овом раду настојаћемо да прикажемо како се у правно-административном стилу језички и културолошки дефинише добар чиновник. Језичка и културолошка анализа наведеног стила изузетно је ретка, а тема је нарочито неистражена са дијахроног аспекта. Овај рад понудиће одговоре на питања ко се сматра добрим, пошћеним и праведним у 19. веку у законским оквирима, на који начин се анализирају различите моралне ситуације, како се доноси суд о томе да ли је дати поступак добар (праведан), да ли починиоца треба казнити и која казна је примерена поступку. Као корпус коришћени су *Срепшењски устав* (1835), *Турски устав* (1838) и законодавно-правни текстови о чиновницима и државним службеницима из *Зборника закона, уредаба и уредбених указа* из 1840, 1845. и 1847. године.

2. Теоријско-методолошки аспекти рада

Позитивне особине примарно се изражавају „секундарно простим придевима”, у које спадају придеви *добар* и *пошћен*, као и њиховим дериватима адноминалног типа (Штасни 2013: 48–49). Користе се и придеви који означавају изузетно прекорачење норме (*изванредан*) (Ивић 2005: 4). Када означава одраслог човека, придев *добар* односи се или на трајну особину његовог карактера или на то да је његово понашање у складу са моралним начелима (Ивић 2005: 6–7). Од људи се у прототипичним ситуацијама очекује да се понашају у складу са захтевима средине (Ивић 2005: 2). На језичком плану позитивна понашања не маркирају се посебним лексичким и граматичким средствима.

Придеви са значењем позитивних и негативних особина увек су релационог карактера, односно њихова процена остварује се само у поређењу са нечим другим (Кац 1964: 751; Штасни 2013: 47). Такође, процена да ли је неко *добар* или *лош* човек у вези је и са моралним одликама личности (Штасни 2013: 47). Да би се неки човек или предмет означио као позитиван или негативан, потребно је да се он може оцењивати и вредновати према некој карактеристичној особини или поступку (Ивић 2005: 4; Кац 1964: 75; Шарчевић 2015: 204). Милка Ивић, позивајући се на америчког лингвисту Џеролда Каца (енгл. Jerrold J. Katz), указује и на то да се придев *добар* може користити и уз именице које означавају друштвене улоге, те у том случају служи као „својеврсни обавештајни знак успешног/неуспешног обављања свих оних дужности које се неминовно намећу свакоме ко се у именованој дужности затекне” (Кац 1964: 752)⁴.

4 A noun that has the semantic marker (Role) in its reading, such as ‘mother’, ‘teacher’, ‘foreman’, etc. Permitsevaluation in terms of the performance of duties to which someone

Ивона Илић издвојила је следећа дијагностичка обележја (компоненте) значења придева којима се исказују способности: инхерентно својство („означава урођене способности које се не могу стећи током времена; урођене, подложне су даљем развијању”), стручност („означава поседовање знања у датој области и уверења о способностима која се стичу формалним путем (образовањем”), зрелост („означава поседовање довољног степена развијености који особу чини способном за нешто”), искуство („означава поседовање знања, вештина и способности стечених радом”), ауторитет (означава поседовање знања, вештина, способности и формалних овлашћења која датој особи дају легитимитет да доноси релевантне судове”) и спољашњи фактори („односи се на присуство способности зависно од воље и афинитета лица која о њему суде”) (Илић 2017: 58–59). За придеве за значењем способности Наташа Киш истиче:

Може се рећи да је њима означено само постојање односно непостојање предиспозиција за вршење радње или функционисање у некој ситуацији или у неком домену живота. Носилац особине има све потребне и неопходне психофизиолошке карактеристике које га чине адекватном и способном особом за извршење акције (Киш 2016: 71).

Овим придевима блиски су придеви којима се истиче значај, односно важност носиоца особине у оквиру шире заједнице (Киш 2016: 76).

У истраживању полазимо од става да постоје прототипични представници како придева са позитивним значењем, тако и типични представници одређених професија (уп. Драгићевић 2007: 83).

3. Статус чиновника у Србији 19. века и њихова карактеризација

Србија у 19. веку постепено стиче независност и развија државну администрацију. Након доношења *Срепњског*, касније и *Турског устава* (1835, 1838) доносе се многи закони везани за функционисање државне администрације. Централно место у државној администрацији, још од времена Првог и Другог српског устанка, заузимали су људи из Аустроугарске. Чиновници дошли са друге стране Саве и Дунава заузимали су многе важне државне функције. Са собом су донели славеносрпски језик, као и манире грађанске класе с друге стране Саве и Дунава. Неки од најзначајнијих писаца закона из 19. века, као што су Јован Хаџић, Јован Стејић, Јован Стерија Поповић и други били су родом из Хабзбуршке монархије. Грађанско васпитање подразумевало је и висок степен учтивости, која се и усвајала кроз различите типове речника и разговорника (Драгићевић 2018: 105–112).

После доношења првих устава у Србији 19. века (*Срепњски устав* 1835, *Турски устав* 1838) и изузетно негативног третмана државних чиновника у време апсолутизма Милоша Обреновића (Луковић 1994:

---

occupying such a role is obligated (Кац 1964: 752).

32–42), јавила се потреба да се поправи положај чиновника и да се на важна места у државној управи, као и на важне јавне функције (лекари, војници) доведу људи који су најбољи у свом послу. Већину ових функција преузели су школовани људи из Аустроугарске монархије, који су са собом, поред књижевног језика доситејевског/славеносрпског типа (Луковић 1994: 43–53; Тешић 1974: 12–13), донели и манире и вредности грађанске класе формиране у двојној монархији у 19. веку. Положај државних чиновника нарочито је био повољан за време уставобранитељског режима, који се у историјској литератури назива „бирократско-полицијским режимом” (Тешић 1974: 13). Положај чиновника регулисан је прописима као што су *Грађански законик* из 1844, *Уредба о чиновницима* из 1842, *Уредба о пензији чиновника* из 1843, *Уредба о пензији удовица и сирочади чиновника* из 1843. и другим (Тешић 1974: 13). Државна служба могла се изгубити само судским путем (Луковић 1994: 35–36), те је чиновништво постало повлашћена класа у државном апарату уставобранитеља: „Чиновништо је у време уставобранитеља представљало ’наднародни’, од народа издвојен друштвени слој” (Тешић 1974: 13). Према оцени Владете Тешића (1974: 14), који преноси став Светозара Марковића, овакав положај чиновника довео је до пропадања задруга и сељаштва, али и до промена система васпитања, те се васпитање у народним школама организовало тако да створи покорне чиновнике, чија ће главна одлика бити верност власти. Положај чиновника мења се поново после пада уставобранитељског режима (1858), а нарочито се погоршава за време кратке друге владавине Милоша Обреновића. За време Михаила Обреновића њихов положај се мало поправља, али они у великој мери губе своје раније привилегије. Отпуштање и протеривање великог броја Срба из Аустроугарске и из државне службе, те нестабилан статус чиновника у периоду друге владе Милоша Обреновића и у време почетка владавине Михаила Обреновића у литератури биће познато као „чиновничко питање” (Јовановић 1923: 18–27; Луковић 1994: 40–41; Тешић 1974: 16).

Још у Великој школи, отвореној 1808. године, истицано је да ученици могу прихватити само оне службе које могу обављати, па Владета Тешић из књиге Андре Гавриловића *Београдска велика школа* (1902) преноси следеће: „Не тражи званије, за које способан ниси; обаче свако звање теби наложено отправљај точно и благопристојно” (Гавриловић 1902: 61 према Тешић 1974: 27). У овоме се сумирају две главне одлике дефинисања чиновничког звања у законодавству 19. века – закон ће тражити да се за звања бирају само способни људи и тражиће се од државних службеника да службу обављају тачно и да у њој буду пристојни и учтиви.

Закони експлицитно траже да се на државне функције доведу *способни људи*⁵, људи који су доброг владања, као и они који су осведочено

5 Треба истаћи да критичари власти имају другачији поглед на способност чиновника, па ће Светозар Марковић, како га преноси Владета Тешић, истаћи: „Народ севапитавао у том духу да је његова обавезност да се покораватуђој вољи и ђуди, да је покорност властима права врлина човека и народа и први услов за народну срећу.

чувени у свом крају. Потврде за ово налазимо у *Турском уставу* (1838) и у *Устројенију Совјета* (1839):

Председатељ Совѣта као и Членови, бытѣ избрании Тобомъ, **подъ усло-
виѣмъ, да они буду совершенно познани између нѣовы сограждана, сво-
іомъ способностію и своимъ качествомъ честногъ човека, да су учинили
какове услуге своему отечеству, и заслужили одобрѣніе обще** (Устав 1838:
3); Председателя, Вице-Председателя и Членове Совѣта биратѣ и наимено-
ватѣ Князь **подъ тымъ условиѣмъ, да такови буду у народу сасвимъ по-
знати, као способни и поштени люди, кои су учинили услуге отечеству
свое, и заслужили одобрѣніе обште. Тога ради при случаю избора тако-
вогъ нужно є предварително предложеніе и мнѣніе Совѣта** (Устројеније
совјета 1838/40: 16–17).

Оба примера показују да је било потребно да председник Совјета и његови чланови буду људи који су поштовани и цењени међу својим суграђанима, да буду посведочено добри људи, да буду способни за свој посао, као и да су заслужни својој отаџбини. Са језичке стране, интересантна је разлика у двама текстовима у оквиру језичких типова (више славеносрпских особина у првом примеру, а више народних особина у другом), што се види и у примерима који се односе на номинацију добрих и поштених људи (*совршено познани међу његови сограждана – да буду народи сасвим познати, својом способностіју и качествомъ честногъ човека – као способни и поштени људи*).

У најједноставнијој форми, закон одређује да се за одређену службу бирају способна лица:

Попечитељи ће свакој по својој струци представљати Князу **лица способ-
на за упразнѣна званія** ради наименованія (Устројеније Централног пра-
вленија Књажества српског 1839/40: 39).

Од државних чиновника, укључујући ту и лекаре, војнике и службе-
нике карантина, захтева се да буду: *способни, поштени, познати међу љу-
дима, заслужни за отаџбину, проверени, честити, разумни, правдољуби-
ви, праведни, истинити, неподмитливи, трудољубиви, ревностни, искусни
у својој дужности, тајне чувајући, шрезвени, у владанију смирени, у ойхо-
ђењу пријатни*.

Поред тога што се тражи да државни чиновници буду добри (често и најбољи у своме послу), поштени и неподмитливи, истиче се да је по-
требно да буду учтиви и да се пристојно опходе према странкама и онима
са којима раде, што представља одјек грађанске културе која је донета у
Србију из 19. века са територије Аустроугарске, а која је укључивала и

Сами чиновници давали су прави пример низости и покварености, надмећући се ко ће исказати већу 'приврженост' и 'покорност'. Светозар Марковић даље наводи: „Достојанство чиновника мерило се тиме колико је припознат код власти, а тако исто и њихова способност” (Тешић 1974: 14). Овај цитат из дела Светозара Марковића показује како се целокупна слика добија тек супротстављањем различитих извора, али и да закони доносе једну, већином идеализовану, слику стварности.

правила учтивог обраћања и пристојног понашања (уп. Драгићевић 2018: 105–112). То лепо илуструју следећи примери:

Окружни Лџкаря вообце треба да су праведни, истинити, неподмитими, тайне. чувајући, трезвени, трудолюбиви, у дужности својој искусни, **у владању смиренни и у обхожденију пріятни** (Настављенија за окружне лекаре и физикусе 1839/40: 109).

Први пример односи се на понашање општинских лекара. Такође, на овај начин и службеници карантина треба да поступају са људима у карантину:

Да **благопристойно поступа са свима**, кои карантинираю, и да се **услужно о њима стара**, наблюдавајући у томъ прописану за њи строгость, **но све пристойномъ учтивошћу** (Уредба за карантине и пограничне састанке 1845: 54).

И закон о карантину тражи од лекара, између осталог, да буде *учишив* (Уредба за карантине и пограничне састанке 1841/45: 57). Овакво стање у законима који су донети након доношења устава, који су ограничили Милошев апсолутизам, уколико се читају ван других докумената донетих у овоме периоду, могу указати да је стање у Кнежевини Србији било идеално и да су се за државну службу заиста узимали/добили најспособнији грађани. Међутим, да није увек било тако, показују и одређени законски прописи, који адресирају негативне појаве у младој Кнежевини Србији. Занимљив је пропис о избору кметова, у коме се општинама поручује да се не погађају са кметовима и кметовским помоћницима око плате, јер ће у супротном одбити најспособније људе од кметовских позиција:

Плата за Кметове и помоћнике опредџена є годишњ по 1. цванцькъ съ главе на главу, зато Обштине съ њима да се непогађаю, нити онога узимаю, кои ће мањомъ цџномъ да служи, **чимъ се догодити може, да се најболши и најважнши люди за ову службу искључе, као што су се подобни случаи и догађали** (Уредба о избору кметова 1839/40: 202).

Фактивна пресупозиција, коју уводи евентни глагол *догађајти се*, указује на то да овај закон спречава да се понавља негативна пракса, која спречава способне људе да дођу до кметовских позиција.

4. Језичка анализа корпуса

Да би се нагласило да дужности државних чиновника треба да обављају они који се посебно истичу својим позитивним особинама, од језичких средстава користе се суперлатив, придеви са позитивним значењем (*добар, праведан*), прилози са позитивним значењем, партицип презентива који кондензује дубинску релативну реченицу са позитивним значењем, релативна реченица, као и дуже описне конструкције.

Придеви са позитивним значењем обично се срећу као удвојени конгруентни атрибути уз именице са општим значењем (*људи*) и лексеме које означавају занимања (*војници*). У овом случају ради се о ономе што Џеролд Кац издваја као придеве за означавање оних људи који на правилан начин обављају одређене дужности, па ови придеви казују о „успешности начина на који он, затечен у именованој функцији, обавља све оне активности које су за ту функцију неминовно везане” (Ивић 2005: 7). У савременом језику ово значење покрива придев *компетентан*, који носи обележја стручности, зрелости, способности, ауторитета (Илић 2017: 61). У корпусу се експлицитно истиче издвајање компоненте *ауторитетна* (Илић 2017: 62), јер се тражи да се у државну службу узму људи који су учинили *услуге отечеству* и који су у околини познати по својој способности:

Председателя, Вице-Председателя и Членове Совѣта биратѣ и наименоватѣ Князь подѣ тымѣ условіемѣ, да такови буду у народу сасвимѣ познати, као **способни и поштени људи**, кои су учинили услуге отечеству своме, и заслужили одобрение общте. (Устројеније совѣта 1838/40: 16–17); Овај испитателный Одборъ свагда ће се саставити за рукодѣлца или занацию одъ майстора, агмализа трговца од трговаца, **о којима се зна, да су поштени и вѣшти људи**, и да испитанику нису изблиза родѣ или неприятельи, а председават’ ће у нѣму еснафски старѣшина или нѣговѣ заступникѣ (Уредба о еснафима 1849: 57).

Осим што се заклинају да ће часно и верно служити својој отаџбини, предано бранити Устав и земљу од сваког непријатеља, беспоговорно слушати и испуњавати наређења надређених, обавезују се на частан живот и славну смрт уз дефинисање подобног војника. При том опису јављају се и три конгруентна атрибута у координираном низу (*јрави, верни и храбри*):

Заклетва войничка прописуе се слѣдующа: „Я (име рекавши) заклинѣмѣ се Богомѣ Свемогућимѣ, да ћу служити Отечеству нашемѣ Сербіи честно и вѣрно; да ћу нѣму и нѣговой ползи истинно душомѣ и срдцемѣ преданѣ быти; да ћу га чувати и бранити одѣ свакога неприятеля до последнѣ капи крви; да ћу Уставѣ земальскій у свакомѣ случаю бранити и Князу Србскомѣ вѣранѣ и послушанѣ быти, и заповѣсти предпоставлѣны Началника и Старѣшина слушати и точно испуњавати, и да се нѣима никада противити нећу; да ћу и даню и ноѣу, у бою, и на стражама као войникѣ храбро се држати, и одѣ срамоте войску нашу и барякѣ оставити никада нећу, и да ћу свагда законе военне точно наблюдавати и добровольно нѣима покоравати се, и да се с неприятельмѣмѣ Отечества никада слагати нећу, и да Бу се свагда онако владати, како **правомѣ, вѣрномѣ и храбромѣ Србскомѣ войику пристои**, како да сѣ честію и похваломѣ живимѣ и славно умремѣ. — Тако ми Господѣ Богѣ помогао!” (Закон војени 1839/40: 133).

Срећу се и примери са четири координирана атрибута у низу:

Директорѣ мора быти **правичанѣ, трезвенѣ, ревностанѣ и разуманѣ човекѣ, кои сву важность свога званія и сва тежка слѣдства, коя изѣ изоставляня**

и најманѣ прописане му дужности произићи могу, добро увијати и јасно осећати уме (Уредба за карантине и пограничне састанке 1845: 54).

Као језичко средство за исказивање очекиваних позитивних особина државних чиновника, у овом примеру користи се и релативна реченица.

У најједноставнијој варијанти јавља се придев *способан*⁶ као конгруентни атрибут уз именицу општег значења (*лица*). У савременом језику овом значењу одговара значење придева *квалификован*, који садржи обе лежја стручности и ауторитета (Илић 2017: 62–63):

Попечитељи ће свакој по својој струци представљати Князу **лица способна за упразњена звања** ради наименовања, у чему ће мотрити, да небы предложенија такова противна была изложеноју кондуктны листа, кое ће Совѣтъ себи повременно поднешене у рукама имати. (Устројеније Централног правленија Књажества српског 1839/40: 39).

Јавља се и придев *добар* уз именицу *кућа*:

Женска лица могу се и у напредакъ на прела скупљати; но и та да **бываю у добрымъ кућама на очима разумны домаћица и домаћина**, а не као што се по нѣкимъ мѣстима было уобычаило, наравни, удалѣно одъ кућа (Уредба о прелу и селу 1845: 150).

У најсложенијем облику јавља се координирани низ кумулираних придева са позитивним значењем, у комбинацији са партиципом презентатива, чиме се додатно наглашава да је потребно да буде изабран најбољи кандидат за државног чиновника:

Окружни Лѣкаря вообще треба да су **праведни, истинити, неподмитими, тайне чувајући, трезвени, трудолюбиви, у дужности својој искусни, у владанію смиренни и у обхожденію пріятни** (Настављенија за окружне лекаре и физикусе 1839/40: 109).

Исказивање позитивних особина може се постићи и квалификацијом глагола са општим значењем (*поспуйаѣши*) употребом прилога:

Да благопрстойно поступа са свима, кои карантинираю, и да се **услужно о нѣима стара**, наблюдавајући у томъ прописану за нѣи строгость, **но све пристойномъ учтивосћу** (Уредба за карантине и пограничне састанке 1845: 54).

Значај присуства позитивних особина и супериорност чиновника исказује се суперлативом, који упућује на „прекорачење норме” (Ивић 2005: 4). Није довољно да се у државну службу приме само добри, способни и храбри, већ се од њих захтева да на највишем нивоу одговоре захтевима и испуне критеријуме исказане суперлативом у следећим конструкцијама:

(А) Суперлатив, као конгруентни атрибут или уз именицу општег значења (*муж, људи*) или лексему која означава државног чиновника или

6 Ивона Илић у своме истраживању придеву *способан* придружује само обележје зрелости (2017: 63), међутим, у нашем корпусу, поред особина зрелости, придев садржи и обележја стручности и ауторитета.

политичког представника (*дејуџиџи*, членови *Совјетџа*), или као допунски предикатив:

(а1) Удвојен суперлатив:

Где бы пакъ последний Князь одъ садашнѣ княжеске фамиліе ОБРЕНОВИ-БА изоставіо то учинити, а оно државный Совѣтъ и Скупштина народна бираю **најспособнѣга и најдостойнѣга мужа** између себе и моле обштенародно Султана, да призна и потврди нѣга у наслѣдственномъ достоинству Княза Српскога сходно берату, кои є дарованъ Князу МИЛОШУ ТЕОДОРОВИЋУ ОБРЕНОВИЋУ 7га Ребуль-Евеля 1246. године по турскомъ календару (Устав 1835: 5); Плата за Кметове и Помоћнике опредѣлена в годишнѣ по 1. цванцькѣ съ главе на главу, зато Обштине съ нѣма да се непогађаю, нити онога узимаю, кои ће маньомъ цѣномъ да служи, чимъ се догодити може, да се **најбольи и најважнѣи люди за ову службу** исклуче, као што су се подобни случаи и догађали (Уредба о избору кметова 1839/40: 202);

(а2) Удвојен суперлатив у координираној вези са партиципом презента актива који кондензује релативну реченицу (и релативна реченица у трансформу на дубинском нивоу носи значење суперлатива):

Законъ о располагагану данка на народъ за сваку годину не може се издати безъ одобренія народне Скупштине, коя ће се тога ради сваке године сазивати, и коя ће саставлѣна быти изъ сто **најодабрании, најразумнѣи, и народно повѣреніе највећма заслужуюћи Депутата** [→ и депутата који у највећој мери заслужују народно поверење] (Устав 1835: 4).

(а3) Три суперлатива у координираној вези:

(а3.1) У улози конгруентног атрибута:

Ако бы се по каквой потреби службе, а безъ кривице, Попечитель, кой морао одъ званія свога удалити, то онъ по тому што є, попечитель, већъ Членъ Совѣта быо, долази у Совѣтъ, као Членъ, а на упразнѣно мѣсто Попечителя поставляе љданъ одъ **најсобнѣи Членова Совѣта**, и то изъ узрока, **што су у Совѣтъ намѣненіи люди најспособнѣи, најзаслуженнѣи и најповѣреннѣи**, и што се Попечители, докъ суу дужности и сами сматраю, као Членови Совѣта, и по тому немогу быти замѣнѣннѣи другима лицама, было то и привременно (Устројеније Државног Совѣта 1838/40: 18); Свака обштина ове класе избиратѣе изъ свое средине одъ 8–16. обштинара по маньой или већој величини **најчестнѣи, најразумнѣи и најправдолюбивѣи** людѣи, кои ће се при важнѣима цѣле обштине и нѣне ползе касаюћима се дѣлимау име обштине сазивати. (Устројеније општина 1839/40: 98); За Кмета и Помоћника да се у свое. време по вышеству гласова избираю **најпоштеннѣи, најразумнѣи и најважнѣи** у Обштинѣи люди, кои ће како Обштинске тако и Правителственне послове **најточнѣе отправляти** у станю быти (Уредба о избору кметова 1839/40: 201).

(а3.2) У улози допунског предикатива:

Осимъ тога обштине дае се право изъ свое средине изабрати 32 лица, **коя за најчестнѣи, најразумнѣи, најправдолюбивѣи и најправдолюбивѣи судила буде**, изъ своју класу мѣстны жителя, кои ће се као заступници обштине называти Обштинари (Устројеније општина 1839/40: 96).

(Б) Употреба прилога у суперлативу:

Признавши и закључивши потребу какове уредбе или закона, Совѣтъ ће опредѣлити, да се проектъ начини, и купно опредѣлити и она лица, која ће сочинити проектъ. Ова ће наравно морати бити такова, одъ кои се са поверенѣмъ надати може, да ће предложеный предметъ **наиболѣ и најоснованіе израдити и хотети и умети** (Устројеније Државног Совѣта 1838/40: 19).

Користе се и шире описне конструкције којима се исказују позитивна својства државних чиновника, признатих и препознатих од стране грађана, отаџбине и друштва:

Предсѣдатель Совѣта као и Членови, бытѣ избрании Тобомъ, подъ условіемъ, да **они буду совершенно познани између нѣювы со граждана, своіомъ способностію и своимъ качествомъ честногоу човека, да су учинили какове услуге своему отечеству, и заслужили одобреніе обще** (Устав 1838: 3); Предсѣдателя, Вице-Предсѣдателя и Членове Совѣта биратѣ и наименоватѣ Князь подъ тымъ условіемъ, да **такови буду у народу сасвимъ познати, као способни и поштени люди, кои су учинили услуге отечеству своие, и заслужили одобреніе обще** (Устројеније совѣта 1838/40: 16–17).

Користе се и апстрактне именице (*учтивості, уредності, пристойности, шрезвеності*):

Ово Дружество има право како почестногъ Предсѣдателя у отечеству, тако и изванъ: Србіе Княжества **ученосту отличне мужеве** за свое Членове редовне, корреспондентне и почестне бирати и нѣима на тај конаць Дипломе шилјати (Устав Друштва српске словености 1845: 153); Ако бы таковый старіи Чиновникъ увидіо и дознао, да кои одъ млађи подчинѣнны му Званичника или Чиновника одъ вышшегареда дужностномъ **учтивостѣу и пристойностѣу не предусрета, или да у кругу прописане му радиности, не марећи свойски за дате му налоге поради званичны послова, неуредность, или непослушность показуе**; то ће онъ онаквога одма, па ако бы онъ одъ најмлађи быо укорително по обстоятелству и предъ свомъ нѣговомъ дружиномъ, а ако бы у редъ постаріи принадлежао, као што нѣговъ карактеръ зактева, ал' свякояко не само озбыльно, но и са надлежнымъ укоромъ напоменути, да се опетъ и часъ пре на прописаный путь нѣговы дужностіи именно **оны пристойностіи, послушностіи и уредностіи у отправляню Званичны послова врати** (Уредба о чиновницима 1842/45: 168–169).

На неколико места може се запазити истицање учтивости и пристойности као важних особина државних чиновника, што се објашњава утицајем државних службенка родом из Аустроугарске, који су са собом пренели и грађанске манире, а касније их и инкорпорирали у државне законе. Учтивост, као једну од одлика разговорника и речника 18. и 19. века на тлу Хабзбуршке монархије, бележи и Рајна Драгићевић и овако је коментарише: „Из данашње перспективе, та прекомерена учтивост може се схватити као усиљеност, извештаченост, неискреност, па зато привлачи нашу пажњу. Открива једну другачију слику света, у којој је појединац

допуштао себи да у свакодневној комуникацији саговорника непримерено издигне, а да себе необично унизи. Могло би се претпоставити да је таквак био дух времена, али се запажа да тај дух времена није захватио Србе који су живели у Турској, о чијем животу и језику читамо у Вуковим речницима. Поставља се питање да ли је на етикецију (а преко тога и на поглед на свет) утицао живаљ с којим су се Срби срели преселивши се у Јужну Угарску. На сва та питања тешко је дати прецизан и сигуран одговор, али их вреди поставити” (Драгићевић 2018: 106). Исто ово питање може се поставити, колико су Срби из Аустроугарске утицали на етикецију и обраћање у оквиру Кнежевине Србије. Као и на питање које је поставила Рајна Драгићевић, ни овде нема дефинитивног одговора. Одговор се и не може дати јер закони, осим општих ознака о пристојности и учтивости, не дају примере разговора. Међутим, и само на основу инсистирања да се овакве форме унесу у закон, може се претпоставити да је до утицаја ипак дошло, макар само на нивоу законске формулације.

5. Закључне напомене

Како особености когнитивне структуре условљавају и карактеристике моралног мишљења и понашања, њихове манифестације требало би да буду јединствене и доследне, препознате од стране друштва, али и надређених који, у случају нашег рада, прописују и спроводе законе, односно упошљавају чиновнике. Другим речима, у одређеном контексту, у правно-административном стилу, са дефинисаном позицијом државног чиновника постоје неке опште карактеристике моралног мишљења и понашања, које су заједничке, независно од природе ситуације.

Издвојена језичка средства образују кохерентан образац функционисања, а у нашем раду се манифестују кроз не тако разноврстан лексички и граматички систем. Најчешће су коришћене лексеме: *способни, пошћени, познати, заслужни, проверени, честити, разумни, правдољубиви, праведни, истинити, нејодмитиви, трудољубиви, ревносни, искусни, шрезвени, смирени, пријатни*. Иако се од државних чиновника захтевало наведено, стање у Кнежевини Србији није било идеално, што се огледало у појединим законским прописима.

Од језичких средстава која се најчешће користе за истицање позитивних особина на првом месту су суперлативи: (*најбољи и најважнији људи за ову службу*; удвојени суперлативи са партиципом презента актива: *најодабранији, најразумнији, и народно повърнене највећма заслужујући Дейушаша*; по три суперлатива у координираној вези у улози конгруентног атрибута: *у Совѣтѣ намѣненіи људи најспособнији, најзаслуженнији и најповърненіи* и др.), придеви са позитивним значењем (*добар, праведан*), прилози са позитивним значењем, и то у суперлативу, такође, (*добро и основано*), ређе релативна реченица, као и дуже описне конструкције и апстрактне именице.

Когнитивни и морални развој одвија се кроз неколико стадијума и подразумева квалитативне разлике у начину моралног мишљења. У ранијем истраживању (Павловић Јовановић, Спасић 2023: 527–546) језичко изражавање казни и прекршаја било је далеко сликовитије и лексички и граматички разумејивије, што говори у прилог томе да је језички и културолошки „прихватљивије” критиковати, класификовати и описивати зликовце и преступнике, него добре и праведнике.

ИЗВОРИ

- Устав 1835: Уставъ Княжества Сербіе изданъ и заклетвомъ потврђенъ о Сретенской скупштини 1835 год., У Крагуевцу, У Княжеско-Србској Типографіи, 1835.
- Устав 1938: Уставъ Княжества Сербіе (Султанскій Хатишерифъ истекшіи около половины Шевала 1254 (одъ 10/12 до 12/24 Декемврія 1838) содржаваюћий Уставъ, дарованный Нѣговымъ Высочествомъ жителѣма Нѣгове провинціе Сербіе, Моему Везиру, Юсуфъ-Мухлисъ-Паши (да бы онъ быо прославльнъ!) и Князу Народа Србскогъ Милошу Обреновићу (да бы нѣговъ конаць быо щастливъ!), Београд, Књажеско српска књигопечатња, 1839.
- Зборник 1840: Сборникъ законѣ и уредбѣ и, уредбены` указа, изданы` у Княжеству србскомъ одъ времена обнародованогъ Уставаземальскогъ (13. Февр. 1839. до Април. мес. 1840) I., печатано у Књигопечатњи Књажества србскогъ, у Београду, 1840.
- Зборник 1845: Сборникъ законѣ и уредбѣ и, уредбены` указа, изданы` у Княжеству србскомъ, одъ Априла 1840. до конца Декемвра 1844. Г. II. часть, печатано у Књигопечатњи Књажества србскогъ, у Београду, 1845.
- Зборник 1847: Сборникъ законѣ и уредбѣ и, уредбены` указа, изданы` у Княжеству србскомъ, одъ 1огъ Януара 1845 до конца Декемвра 1846 (съ прибавленіемъ неки старіи). III. У Београду: Печатано у Књигопечатњи Књажества србскогъ, 1847.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић 2001: Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику: творбена и семантичка анализа*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексиколоџија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Драгићевић 2018: Р. Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*, Нови Сад: Матица српска.
- Ивић 2005: М. Ивић, Когнитивни и граматички аспекти евалуације изразом *добар* (-а, -о), *Јужнословенски филолог*, LXI, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–10.
- Илић 2017: И. Илић, Лексичка семантика придева са значењем особине типа способност, *Прилози проучавању језика*, 47, Нови Сад: Филозофски факултет, 49–73.
- Јовановић 1923: С. Јовановић, *Друџа влада Милоша и Михаила (1858–1868)*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

- Киш 2016: Н. Киш, *Дојуне придева у савременом српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Кац 1964: Jerrold J. Katz, Semantic Theory and the meaning of 'Good', *The Journal of Philosophy*, Vol. LXI, 23, 733–766.
- Луковић 1994: М. Луковић, *Развој српскога правног стила: прилог историји језика и историји права у Србији*, Београд: Службени гласник.
- Миочиновић 2004: Љ. Миочиновић, *Морални развој и морално васпитање: когнитивно-развојно схваћање*, Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Павловић Јовановић, Спасић 2023: Ј. Павловић Јовановић, Н. Спасић, Вера у Бога, морал и шибба – језичко изражавање казни и прекршаја у Устројенију гарнизоне војске из 1839. године, у: М. Лојаница, Ни. Бубања, М. Ковачевић (ур.), *Зборник радова са научног округлог стола Злобници, зликовци, чудовишта, психопате*, Крагујевац, Андрићград: Филолошко-уметнички факултет, Андрићев институт, 527–546.
- Тешић 1974: В. Тешић, *Морално васпитање у школама Србије (1830–1878)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Шарчевић 2015: А. Шарчевић, Полисемија привада *добар* (-а, -о) у савременом српском језику, Крагујевац: *Липар*, XVI, 58, Крагујевац, 201–210.
- Штасни 2013: Г. Штасни, *Речи о човеку (номинација човека у српском језику)*, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.

THE GOOD, THE HONEST AND THE JUST IN SERBIAN LAWS OF THE 19TH CENTURY – LINGUISTIC AND CULTURAL ANALYSIS

Summary

One of the greatest challenges of mankind is the comprehension of the meaning and role of moral norms and rules and their application in human conduct. The aim of this paper revolves around a linguistic and cultural analysis of the Constitution and Laws from the 19th century with the goal to observe, highlight and analyze grammatical and lexical constructions which denote just, fair and, in general terms, good officers of the law. The second part of the analysis is concerned with the cultural framework that influenced the making and execution of these laws. The corpus is limited to examples of legal and administrative registers from the 1830s and 1840s. We employed analytical and descriptive methods. One can note that despite the constant insistence on bringing competent people to do the appropriate governmental functions, the reality is quite different. Political opportunities, the age of absolutism and human nature as such have established people with lower moral values in positions of power whose demeanor had to be sanctioned by law.

Key words: 19th century, administrative and legal style, government officials, duties, superlative form

Jelena M. Pavlović Jovanović
Nataša A. Spasić